

AFRO-AMERİKALI YAZIÇILARIN YARADICILIĞINDA FOLKLOR-MİFOLOJİ MOTİVLƏR VƏ MAGİK REALİZM PROBLEMI

Vüsalə Mirzəyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: yusale.mirzeyeva.31@mail.ru

Xülasə. Məqalədə, XX əsr bədii şüurunda təşəkkül tapmış magik realizm fenomeninin nəzəri əsasları və bu metodun afro-amerikan romanında təzahür formalarından bəhs olunur. Eyni zamanda, afro-amerikan ədəbiyyatının parlaq nümayəndələri Ç. Çesnat, Z. Herston, T. Morrison kimi yazıçıların yaradıcılıqları da araşdırılmışdır. Məqalədə afro-amerikan romanının prioritet mövzusu hesab olunan irqi ayrışdırıcılıq problemi də magik realizm kontekstində təhlil olunur.

Açar sözlər: Afro-Amerikan ədəbiyyatı, mifoloji motiv, zənci folkloru, magik realizm.

FOLKLORE MYTHOLOGICAL MOTIVES AND MAGIC REALISM PROBLEMS IN CREATIVE ACTIVITIES OF AFRICAN- AMERICAN WRITERS

Vusala Mirzayeva

Azerbaijan University of Languages, Baku, Azerbaijan

Abstract. The paper deals with the theoretical grounds of the phenomenon of magic realism that was formed in the XX century art consciousness and its reflection in African-American novels. Besides, literary legacies of such African-American writers as C. Chesnutt, Z.N. Hurston, T. Morrison are analysed here. Moreover, racial discrimination as a prior problem is also analysed in the context of magic realism.

Keywords: African-American literature, mythological motives, negro folklore, magical realism.

ФОЛЬКЛОРНО-МИФОЛОГИЧЕСКИЕ МОТИВЫ И ПРОБЛЕМА МАГИЧЕСКОГО РЕАЛИЗМА В ТВОРЧЕСТВЕ АФРОАМЕРИКАНСКИХ ПИСАТЕЛЕЙ

Вюсаля Мирзаева

*Азербайджанский Университет Языков, Баку,
Азербайджан*

Резюме. В статье рассматриваются теоретические основы феномена магического реализма, сформировавшегося в художественном сознании XX века, а также проявления этого метода в афроамериканском романе. В то же время исследовано творчество таких ярких деятелей афроамериканской литературы, как Ч. Чеснат, З. Херстон, Т. Моррисон. Также в статье анализируется проблема расовой дискриминации как приоритетной для афроамериканского романа в контексте магического реализма.

Ключевые слова: афроамериканская литература, мифологические мотивы, негритянский фольклор, магический реализм.

1. Giriş

Ədəbi-bədii istiqamət kimi öz başlanğıcını Avropa avanqardizmindən götürmüş magik realizm fenomeni, XX əsr bədii fikrində tək-cə nəzəri hadisə kimi deyil, mifopoetik düşüncə forması kimi də qəbul olundu. Real həyat təsvirlərini, mifoloji və fantastik elementlərin vəhdətində göstərməyə çalışan sənətkarlar, bu metodu mifik təfəkkürün xüsusiyyəti kimi dəyərləndirirdilər. Bəzi hallarda irrasional düşüncə tərzinin məhsulu kimi

qiymətləndirilən magik realizm, dünyanın mifik modelinin qurulmasında və onun bədii təqdimatında vasitəçi kimi çıxış edirdi.

Magik realizm termininə ilk dəfə alman tənqidçisi Frans Rohun “Posteksperssionizm: magik realizm” (1920) kitabında rast gəlmək mümkündür. Rəsm əsərlərində real həyat təsvirlərinin fərqli üslubda – romantik fantastika ilə təmasda əks olunmasına diqqət yetirən tənqidçi ilk dəfə bu termindən öz kitabında istifadə etmişdir. Fantastikadan daha çox posteksperssionizm və sürrealizmin elementləri aşkar olunan magik realizmdə reallıq, vizioner, “irreal” formada təqdim olunur. Herman Kazakın fikrinə görə, “Sürrealizm, magik realizm – qeyri-rasional poetikanın bu fenomeninə nə ad qoyursuzsa qoyun, eksperssionizmdə olduğu kimi onun ifadəliyini, xeyrini, ahəngliyini qoparıb atmaq mümkün deyildir!” [8]. Herman Kazakın yanaşmasından fərqli olaraq, Frank Trommler bu fenomenin izahını daha dəqiq, daha məntiqə uyğun şəkildə açıqladı: “II Dünya müharibəsindən sonra köhnə ədəbi ənənələrə magik realizm adıyla ikinci nəfəs verildi. İstər nərsdə, istərsə də nəzmdə posteksperssionizmin və sürrealizmin poetik xüsusiyyətləri magik realizmdə cəmləndi [4, s.5]. Magik realizmin estetikasında, sürrealizm və avanqardizmə yaxın prinsiplərin cəmləndiyini təsdiqləyən daha bir yazıçı-tənqidçi M.Bontempelli, bu metodun əsl mahiyyətini maddi aləmlə insan arasında həqiqi əlaqənin mövcud olduğunu müəyyənləşdirmək və reallığın gizli tərəflərinə nüfuz edə bilmək bacarığında görürdü.

Latın Amerikasının magik realizmlə tanışlığı isə 1921-ci ildə ispan filosofu və ədəbiyyatşünası Xose Orteqa-İ-Qassetin, Frans Rohun “Posteksperssionizm: magik realizm” kitabını ispan dilinə tərcüməsindən sonra başladı. Latın Amerikasının ədəbiyyatında qeyri-adi, fantastik realizmi səciyyələndirmək üçün bu termindən ilk istifadə edən isə Arturo Uslar-Pyetri (1948) oldu. Latınamerikan magik realizminin ideoloji əsasları, məxsus olduğu xalqın milli mənəvi dəyərlərinin bənzərsizliyini sübut etmək prinsipi üzərində qurulmuşdur. Həmçinin, Avropa avanqardizminin və orta əsrlər Amerika qitəsinə ayaq basmış konkistadorların xronika sənədlərində, məktublarında təsvir olunan ecazgar reallıq Latın Amerikasının magik realizminin əsas xüsusiyyətlərindəndir.

Magik realizm yaradıcı metodu ilə yazılmış bədii əsərlərdə qeyri-rasional düşüncə tərzi idrakın diktə etdiyi qanunları kölgədə qoyur. Məndə müxtəlif baxış bucaqları qarşı-qarşıya qoyulur: müasir insanın düşüncəsində bəzən bəsit təfəkkürə xas fikirlər yaranır, reallıq isə mifik təfəkkür prizmasından doğan zaman və məkan kimi qiymətləndirilir. Konkret məzmunundan daha çox mücərrəd məna kəsb edən magik realizm, gerçəkliyin bədii təsvirində magik elementləri istifadəsi zamanı formalaşmış bədii metoddur. Realistik təhkiyəyə fəvqəltəbii elementlərin daxil edilməsi, məndə iki – real və irreal bədii dünyaların mövcudluğu, mifoloji motivlər və folklor elementlərindən mütləq şəkildə istifadə, təbii və qeyri-təbii hadisələrin təsvirində müəllifin mövqeyinin aşkarlanmaması, təhkiyədə karnaval elementlərinin mövcudluğu, ənənəvi zaman və məkan anlayışlarının nisbi xarakter daşması, məndə qeyri-adi obrazlar və hadisələrin real təsvirinin köməyi ilə sehr aləminə səyahət etmək

effektinin yaradılması və bütün bu elementlərin vəhdətdə verilməsi cəhdi magik realizmin əsasını təşkil edən prinsiplərdəndir.

Latın Amerikasını magik realizminin xüsusiyyətləri ilə ilk olaraq, Migel Anxel Asturiasın (“Mais adamlar”, 1949), Alexo Karpentyerin (“Bu dünyanın səltənəri” 1949), Xuan Rulfonun (“Pedro Paramo” 1955) daha sonralar isə Xorxe Luis Borxesin, Qabriel Qarsiya Markesin, Oktavio Pasın, Xulio Kortazarın, Karlos Fuentesin, Mario Varqas-Lyosanın yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür. Frans Kafka, Jorj Amadu, Xose Saramaqo, Mixail Bulqakov, Milorad Paviç, Toni Morrisson, İzabel Alyende, Umberto Eko, Salman Rüşdi kimi dünya şöhrətli sənətkarlar da magik realizmin ən parlaq nümayəndələridir.

Magik realizm bədii fikirdə bir istiqamət kimi Latın Amerikasını ölkələrinin adı ilə bağlıdır. Lakin onu sırf latınamerikan ədəbiyyatına məxsus xüsusiyyət kimi səciyyələndirmək düzgün olmazdı. Metod kimi magik realizm XX əsrin 60-cı illərindən etibarən digər ölkələrin, xüsusən də postkolonial quruluşa malik ölkələrin ədəbi aləminə daxil oldu və mühüm mədəni dəyişikliklər üçün bədii mənbələrə yol açdı. Etnik-milli ənənələr bu ədəbiyyatda əsl şah əsərlərin meydana gəlməsinə zəmin yaratdı.

Latın Amerikasını romanının inhisarı hesab olunan magik realizm, XX əsrin II yarısından etibarən dünya ədəbi prosesində ümumi bir tendensiya kimi vüsət aldı. Amerikalı yazıçı, alim U.B.Fərisə görə yazıçıların magik realizmə müraciət etmə səbəbləri tək bu metodun novator xüsusiyyətlərinə görə deyildi. “Magik realizm XIX və XX əsr realizminin prinsiplərinin kölgəsində qalmış ənənələrlə əlaqələrin yenidən qurulmasına təkanverici qüvvədir” [11, s.2]. Latınamerikan mifopoetik düşüncə formasına bənzər, bəzi hallarda isə bu düşüncə formasından fərqli, müstəqil metod kimi mövcud olan magik realizm, XX əsr Qərb və ABŞ ədəbiyyatında da eyni tendensiyaları özünün əsas xüsusiyyəti kimi göstərə bildi.

2. Afro-amerikan romanında folklor-mifoloji motivlər və irqi ayrışeçkillik problemi magik realizm kontekstində

XVIII əsrdə təşəkkül tapmış afro-amerikan ədəbiyyatının ən əhəmiyyətli inkişaf dönəmi XX əsrə, Harlem İntibahı adlanan dövrə təsadüf etdi. Qaradərili yazıçıların əsərlərinin ideya-bədii xüsusiyyətləri ABŞ ədəbiyyatında mövcud olan “əsas axından” əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdi. Bu dövr afro-amerikan ədəbiyyatı, folklor və ABŞ ədəbi ənənələrinin xüsusiyyətləri əsasında formalaşdı. Etnik kimliyini və mədəni dəyərləri fərqli amplitudada təqdim etmək istəyi bu ədəbiyyatda yeni üslubların (magik realizmin) meydana gəlməsinə münəvər oldu.

XX əsr afro-amerikan ədəbiyyatında zəncinin ABŞ cəmiyyətində mövqeyi, sosial tərəqqinin inkişafında rolu, onun azadlıq hüququ problemi diskussiyaya səbəb ola biləcək prioritet mövzuların meydana gəlməsinə şərait yaratdı. Zəncinin daxili aləmini, dünyagörüşünü, milli ənənələrini obyektiv şəkildə əks etdirməyə çalışan yazıçılar bu problemi, dövrün mənəvi məzmununda dəyişikliklərinə reaksiya kimi qiymətləndirirdilər. Sosial zülmün qurbanı kimi təsvir olunan qaradərili amerikalı, bədii əsərdə qədim mədəni

ənənələrinin vəhdətində təsvir olunur. Romanın süjet xəttinin əsasını təşkil edən zənci folklor nümunələri bu xüsusiyyətlərin daha düzgün şəkildə qavranılması üçün uğurlu mənbədir. Folklor-mifoloji motivlər və mif-obrazlar bilavasitə milli-mənəvi, etnik dəyərlərin bədii əsərdə təzahürüdür. Mifoloji motivə, meyl ümumiyyətlə XX əsr latınamerikan ədəbiyyatına xas xüsusiyyət olduğu kimi afro-amerikan ədəbiyyatına da xarakterikdir. Lakin mif hər iki ədəbiyyata eyni mənanı ötürmür. Mif latınamerikan romanında reallığa tarixi və mifoloji müstəvidən yanaşmadırsa, afro-amerikan romanında qəhrəmanın qeyri-adi nəzərlərlə dünyaya baxışı, fərqli yanaşmayla reallığı qiymətləndirməsidir. Toni Morisson qaradəriliyə xas mifik kosmoloji xüsusiyyətlərdən bəhs edərkən belə söyləyir: “Afro-amerikalının dünyagörüşü, fəvqəltəbii və gerçəkliyin bir-biriylə qarşılıqlı əlaqələri nəticəsində formalaşır. Bizim praktik, gündəlik həyatımızda ciddi, qərarlı, tədbirli olmaqdan əlavə, inandığımız və sehr adlandırdığımız daha nələrsə var. Bu bizim dünyanı dərk etməyimizin yeganə yoludur” [12, s.61].

Beləliklə, etnik-millət mədəniyyətində folklor, milliliyin meyarı və etalonu statusundadır. Mifoloji düşüncəni, dünyanın milli-mədəni təsvirini reallaşdıran ilkin xarakterə malik qədim arxaik, ideoloji mənbə kimi hesab edən afro-amerikalı müəlliflər tez-tez zənci folkloru və mif nümunələrinə müraciət edirdilər.

Özünün fantastik təxəyyülünün gücü və mifoloji motivlərdən istifadə edərək "qaradəriliyin" imicinin təfsirinə Çarlz Çesnat, D.Darhem, Zora Nil Herston, Qloriya Neylor, Toni Morrison, Alis Uoker kimi Afrika mənşəli ABŞ yazıçılarının yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür. Cənub plantasiyalarında işləmək üçün gətirilmiş zəncilərin işgəncəyə, təcavüzə məruz qalması, irqi ayrıseçkillik problemi və digər sosial-tarixi faktlar bu yazıçıların yaradıcılığı üçün əvəzolunmaz material idi. Bu səbəbdən də Cənublu müəlliflərin sehrli realizmində, ABŞ-ın digər regionlarının gerçək həyat təsvirlərinə həqiqi və əsaslı surətdə çox nadir hallarda toxunulurdu.

Afro-amerikan ədəbiyyatında “yerli koloritin” bədii prinsiplərinə riayət edərək, qaradəriliyə hüquqlarının pozulması problemini əsərlərinin ideya-mövzu xüsusiyyətinə çevirən Çarlz Uoddel Çesnatın (1858-1932) yaradıcılığının bu aspektdən araşdırılması daha məqsədəuyğundur. Həmçinin, afro-amerikan ədəbiyyatında erkən magik realizmin əlamətlərinə bu yazıçının yaradıcılığında rast gəlmək mümkündür. Yazıçının, folklor motivlərinin əsasında qələmə aldığı “Cadugər qadın” əsərində mif, din, irqi və sosial bərabərsizlik kimi problemlər magik realizm kontekstində işıqlandırılır. Müdrik zənci qoca Culus Makadunun dilindən nəql olunan hekayələrdə (yeddi hekayə) qədim Afrika ənənələri ilə zəngin Cənub ştatlarının reallığı, fantastik elementlərlə vəhdətdə təsvir olunur. Zənci folklorundan götürülmüş obrazların müasir romanın personajına çevrilməsi, nəsillər arası əlaqənin mövcudluğuna işarə idi. Dini ayinlərə, xurafata meyilli yazıçı öz əcdadlarının həqiqətən də sehrli qüvvəyə malik olmasına inanırdı. Ç.Çesnat möcüzə və sehrli gündəlik həyat hadisəsi kimi qəbul edir və əsərdə olan sehr elementlərini nəsillər arası əlaqənin

simvolu kimi təqdim edir. Belə aydın olur ki, möcüzə onların dünənində deyil, məhz bu günündə də var.

Əsərdə baş verən hadisələr sehrkar qüvvəyə malik Peqti ilə əlaqəlidir. O, cadularının köməyi ilə kölə zənciləri təbiətdə olan digər canlılara çevirərək, bəzən qəddar sahiblərinin zülmündən qurtara bilirdi. İnsanın digər canlılara çevrilməsi barədə mövzular məhz Afrika folklorundan gəlmədir. 1950-ci ildə Lenqston Hyuz və Arna Bontemps Afrika xalqlarının folklor nümunələrindən – dastanlar, hekayətlər, mif, əsatir və s. ibarət “Zənci folkloru” (“The Book of Negro Folklore”) adlı kitabını nəşr etdirirlər. Bu kitabda Afrikalıların quşa çevrilərək uça bilmək məharətindən bəhs olunan bir rəvayətdə nəql edilir ki, “qədim əyyamlarda afrikalıların quşlar kimi qanadları varmış. Sonralar öz günahları ucbatından qanadlarını itirirlər. Gözdən yayınarlarda isə qanadlar hələ də qalır. Uça bilməyi bacaran bu afrikalıları adi insandan heç nə ilə fərqlənmirdilər” [9, s. 62]. Sehr elementlərinin rast gəlinməsi bu rəvayətdə quşa çevrilərək uça bilmək kölə zəncilərin sehrli, fəvqəltəbii gücə malik olmasına işarə idi. Zənci qocalardan biri zülmə məruz qalmış kölələrə köməklik edir, onları ovsunlayaraq qanadlandırır. Qoca zənci işarə edən kimi kölələr səs-küylü quşlara çevrilir və uçub tarixi vətənlərinə – Afrikaya geri dönürlər [9, s. 64]. Bu kitabda toplanan sehr elementləri ilə zəngin folklor nümunələrinə illər öncə Çarlz Çesnatin, illər sonra isə digər afroamerikalı yazıçıların (Toni Morrison) əsərlərində rast gələcəyik. Çarlz Çesnatin kiçik nəsrində rast gəlinən sehr elementləri, magik realizmin XIX əsr afro-amerikan ədəbiyyatında erkən əlamətlərinin mövcudluğundan xəbər verən xüsusiyyətlərdəndir, desək yanlışdır. Amerika ədəbiyyatşünası E.Sandkvistin fikrinə görə, “Çarlz Çesnatin magik realizminin fərqliliyi təkcə hekayələrində təsvir olunan sehr elementlərində deyildir. O bəzi tarixi hadisələrin başqa şəkildə təqdimatında bu elementlərdən istifadə etmiş və onları mətnin narrativ xüsusiyyəti kimi verməyi bacarmışdır. Həmçinin o, müharibədən sonrakı dövrlərdə irqçilik problemini əsərlərinin əsas mövzusunə çevirmiş və Cənub plantasiyaları barədə gəzən mifləri ifşa edən həqiqətəbənzər tablolar yaratmışdır” [14, s.59].

XX əsrin I yarısı afro-amerikan ədəbiyyatının nümayəndəsi Zora Nil Herstonun (1891-1960) yaradıcılığı da zənci folklor ənənələrinin tərənnümü ilə yadda qalmışdır. Yazıcının “Tanrını görmüş gözlər” (1931) romanı bu cəhətdən daha diqqətçəkicidir. Dövründə əsər təndiqçilər tərəfindən qəbul edilməsə də, buna səbəb kimi Z.Herstonun afro-amerikan düşüncə tərzinə, möcüzəyə, zənci qadının daxili aləminə daha çox önəm verməsi göstərilmişdir. Bu problem həmin illər ABŞ ədəbi mühitində zənci ədəbiyyatının qarşısına qoyulan ideoloji, aktual məsələlərlə uzlaşmırdı.

Z. Herston yaradıcılığına maraq, yalnız XX əsrin II yarısından sonra yaranmağa başladı. Alis Uoker, Toni Keyd Bambara, Toni Morrison, Camayka Kinkey, Qloriya Neylor məhz Zora Nil Herston yaradıcılığından bəhrələnən “ikinci dalğa” yazıçılar kimi tarixə düşdülər. Z.N.Herstonun folklor, Amerika Cənub ədəbiyyatına, Qəraib hövzəsi sakinlərinin möcüzələr aləminə həsr etdiyi “Qatırlar və adamlar” (1935), “Bunu mənim atıma söylə”

(1938) kimi etnoqrafik xarakterə malik əsərləri, artıq XX əsrin II yarısında ABŞ ədəbiyyatında fərqli mənada yenidən dəyərləndirilmişdir.

Z.N.Herstonun “Tanrını görmüş gözlər” romanında afro-amerikalıların qədim mədəni ənənələri əsərin sujet göstəricisi kimi təyin olunmuşdur. Mətnə sehr elementlərinin daxil edilməsi, insanın real və fantastik dünyaların həddlərinin qovuşduğu məkanda təsviri, həmçinin alternativ təhkiyədən istifadə yazıçının afro-amerikan ədəbiyyatında magik realizmin inkişafı probleminə toxunmasına işarədir. Romanın əsasını təşkil edən folklor-mifoloji hissəni araşdırən tədqiqatçılar Haiti folklorunun simvolik elementləri ilə sitayiş kultu Vudu arasında analoji oxşarlıqların olduğunu iddia edirlər. Daha maraqlı fakt kimi D.Kollinsin baş qəhrəman Cennini Vudu məbədinin gözəllik, eşq ilahəsi olan Erzuli ilə müqayisə etməsidir [7]. Onun cəzbedici, erotik hissələrə malik olması, sevgililəri ilə daimi münasibət saxlamaması, qadın sonsuzluğu müqayisənin predmeti kimi götürülür. Bu məsələyə müəllif də öz fikrini bildirmiş, qədim Şumer mifologiyasından buna bənzər bəzi süjetlərin mövcudluğu barədə məlumatlı olduğunu söyləmişdir.

Romanda folklor-mifoloji obrazlılıqla yanaşı, təbiətlə bağlı simvolik elementlərin və bu formada interpretasiyaların rolu da əhəmiyyətli dərəcədədir. Əsər boyunca metoforik mənə daşıyan okean, çovğun, torpaq, ağac və gül simvollarına tez-tez rast gəlmək olar. Müəllif Cennini bəhrə verən armud ağacı ilə müqayisə edir. Simvolik mənə daşıyan bu təsvir – çiçəkləyən ağac, gənc qızın yetkinlik dövrünə çatmasına işarədir. Karlos Kastenada haqlı olaraq, bu məsələni bu cür qiymətləndirir. “Bu üslubda işləyən sənətkarlar romantik qəribəliyin fonunda, dünyalarını xüsusi detallar ilə qururlar. Əsərlərdə gizli simvolizmin olması son fikrin nə olduğuna eyham vurur” [5]. Gənc Cenninin təbiiliyi, torpağa, təbiətə yaxın olması, onun “qadınlıq mahiyyətinin” sehrli başlanğıcına işarədir. ABŞ-da semantik-simvolik tənqidlə bağlı ədəbiyyatşünas-alim Qorxmaz Quliyevin tədqiqatlarına əsaslanaraq, belə qənaətə gəlmək olar ki, romandakı simvollar, “...insan fəaliyyətinin aktiv vasitəsi qismində, həmçinin onun mühiti kimi dərk olunurlar” [1, s.105].

XX əsr ABŞ ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri olan Nobel mükafatı laureatı Toni Morrison zənci folklor ənənələrinin sintezində, etnik-milli eyni zamanda da ümumamerikan dəyərlərə malik tamamilə yeni kontekstdə romanlar yazmağa başlayır. Yazıçının əsərlərində rast gəldiyimiz folklor ənənələrinin, dini inancların, mərasimlərin, arxetiplərin, mifik obrazların, İncildən götürülmüş rəvayətlərlə əlaqələndirilərək verilməsi, afro-amerikan romanının sinkretik xüsusiyyətlərini ortaya qoyur. Afro-amerikan nəsrində magik realizmin xüsusiyyətlərini təhlil edərkən nəzəriyyəçi B.Bell bu problemin dürüst ifadəsini bu formada vermişdir: “...afro-amerikan romanının ənənələri xristian pritçalarının, Bibliya möcüzələri və Afrika tanrılarının sinkretizmliyi ilə olan ixtilafı ortaya qoyur. ...mövcud Afrika dinlərinə məxsus sehr, möcüzəyə, miflərə və rituallara inanc, paradoksal rasionalist yəhudi-xristian, Qərb şüuruna qarşıdurmadır” [6, s.89].

Yazıçı zənci mifologiyası elementlərini real həyat təsvirləri ilə, xalq danışiq dilini ədəbi dillə qarışdırmaqla məndə bədii oyunlar qurur. Mif nümunələri romanda ritorika, düşüncə, allyuziya, neomifologizm kimi Avropa postmodernizminin tempinə qoşulur. Qədim antik miflərə ikinci həyat verilərək fərqli prizmadan yanaşma, müasir ədəbiyyatda neomifologizmin spesifikasiyası kimi başa düşülür. Postmodernist müəllif mifə ciddi münasibətdən vaz keçib onu istehza obyektinə çevirir. Bu interpretasiyada yaradılmış miflər Morrison yaradıcılığına xas xüsusiyyətdir. Q.Markezin regional mifindən fərqli olaraq, Morrison yaratdığı “yeni miflərə” dini xarakter ötürür. Sənətkar həmçinin Bibliya rəvayətləri və zənci folklorundan götürülmüş kobrazilərə müraciət etməklə həmvətənlərinin düşüncə mexanizmini hərəkətə gətirən “qüvvəni” təyin etməyə müvəffəq olurdu.

Tarixi inkişafın hər yeni mərhələsi bədii ədəbiyyatda əksini tapmış obrazların simasında müəyyən iz buraxmışdır. Afrika folklorundan götürülmüş “signifyin' monkey” obrazı (trikster) müəyyən tarixə malikdir. Qərbi Afrika qəbilələrinin miflərində o, İlahinin elçisidir. Sakral və dünyəvi, real və fəvqəltəbii aləmlərin arasında əlaqələndirici missiyanı daşıyan “trikster-qəhrəman” eyni zamanda təxəyyül dünyası ilə gerçəkliyin astanasında duraraq hər iki dünyaya vasitəçilik edir. Mətnin təfsirçisi olan “signifyin' monkey” sonradan təhkiyəvi əhəmiyyətə yiyələnir. Onun afro-amerikan folklorunda peyda olması heç də təsadüfi deyil. O təkcə “elçi” yox eyni zamanda Amerika mühitinə transformasiya olunmuş Eşunun (Afrika xalqlarının mifologiyası) obrazıdır. Trikster – insanın özünü qoruya bilmədiyi anlarda onu bu həyata uyğunlaşdıran vasitəçi obrazdır. Oyun zamanı sağ qalmaq üçün üzünü gizlətməli, ifşa olunmamaqdan ötrü roldan rola girməlidir. Siması (bəzən bir neçə üzləri olur) görünməsə də varlığının mövcudluğu şək-şübhə doğurmur. Trikster obrazı nə keçmişi nə gələcəyi olan, kənarda qalmış biridir. XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş trikster ənənəsini (Raynhart, “Gözəgörünməz adam”) XX əsrin sonu afroamerikan ədəbiyyatında bir az fərqli şəkildə görmək mümkündür (Milkmən, “Solomonun nəğməsi”). Keçmişlə gələcəyin, təxəyyüllə reallığın mərkəzində duran trikster-qəhrəman bu dövr ədəbiyyatına əcdadlarının ənənələrini davam etdirmək üçün Afrika folklorundan gəlmə fiqurdur.

Toni Morrisonun tarixi mövqedə qərar tutan trikster qəhrəmanlarında şəxsiyyətin paralanmasını hiss edirik. (Caydin, “Qətran müqəvva”, Milkmən, “Solomonun nəğməsi”). Qərb mədəniyyətinin təsiri altında təlim-tərbiyə almış qəhrəman müstəqil seçim etmək imkanına malik olsa da, daxilindəki boşluğu hiss edir. Bu boşluğu doldurmağa əcdadlarının ənənələrini qəbul edərək, tarixi keçmişinə dönməklə nail ola bilər. Lakin o, “yalnız Qərb insanının şüuru, təfəkkürü metoduyla gerçəkliyi dərk etmək olar” fikrini, ciddi hesab edir. Mifik dünyagörüşünü, sadələvh insanların təfəkkürü həzm edə bilər, kimi düşünüən qəhrəmanın varlığını yeni mərhələyə, ancaq əcdadlarının ənənələrinin davamçısı olaraq çatmağında görürük. “Solomonun nəğməsi”ndə qəhrəman üzləşdiyi bir sıra çətinliklərdən sonra anlayır ki, əcdadlarının inancları heç də sadələvhlik yox, nəsilər arası əlaqənin əsasıdır. Buna baxmayaraq, afro-amerikan romanının qəhrəmanı keçmişə olan baxışlarını dəyişə bilmədiyindən çıxılmaz vəziyyətdə qalır. Milkmənin bəzən qeyri-idraka əsaslanan

təfəkkürə malik olması, təhkiyədə ixtilaf doğurmur. Çünki, müəllif özü lazımı anda rasionallıq düşüncəyə malik “avropalının” mövqeyindən çıxış etdiyi kimi, eləcə də zənci Milkmanın mövqeyini göstərə bilər. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, reallığı mifoloji təfəkkür vasitəsi ilə dərk etmək XX əsr romanlarında heç də idrak qanunlarına zidd kimi qoyulmur. XIX yüzilliyin qəhrəmanı üçün “magik reallıq” adı hal kimi qəbul olunurdusa, müasir dünyada orientir götürə bilməyən qəhrəman bu halları fəvqəltəbii hadisə hesab edir.

Beləliklə, T.Morrison və digər afro-amerikalı yazıçıların əsərlərindəki mifoloji motivləri təhlil edərkən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, dünyanı dərk etməyə can atan insan folklor nümunələri ilə mifoloji rəvayətləri bir-biriylə əlaqələndirir və bunun da nəticəsində real həyatda baş verən müxtəlif hadisələrin izahını verə bilirdi. Müəlliflər, təxəyyüllərində yaratdıqları mifoloji elementlərdən ibarət olan magik reallığı həqiqi reallıq kimi təqdim edirlər.

Nəticə. Tarixi inkişafın hər yeni mərhələsi müasir ədəbiyyatda bədii ideyaların timsalında öz əksini tapmışdır. XX əsr ABŞ ədəbiyyatının bir qolu sayılan afro-amerikan ədəbiyyatı keçmişlə bu günün, ənənə ilə müasirliyin sintezində bədii ideyaların daşıyıcısına çevrildi. Qaradərili sənətkarlar özlərinin tarixi mədəni ənənələrinin bədii əksini fərqli üslubda reallaşdırmağı bacardılar. Carlz Çesnat, Zora Nil Herston, Qloriya Neylor, Toni Morrison kimi yazıçıların yaradıcılığında “Qara Amerika”nın tarixi-mədəni irsinə, xalqın etnik-millət düşüncə tərzinin formalaşmasına ciddi maraq, bəzi bədii nümunələrdə folklor-mifoloji cəkinə müəyyənləşdirdi. Müəlliflər möcüzə və mifik təfəkkürdən yönələnək dünyanı dərk edən afro-amerikalının, şifahi xalq yaradıcılığına istinad etdilər.

Folklor-mifoloji motivlər afro-amerikan romanında poetik ifadəliyi qorumaqla yanaşı, ideoloji elementləri ifadə etmək funksiyasını da daşıyır. İnsanda mənəvi və təbii başlanğıcın bu ənənələrdən və dini inanclardan qaynaqlandığını sübut etmək məqsədiylə magik realizm metodunu uğurlu seçim hesab edən sənətkarlar, mövcud Amerika reallığını da düzgün anlamaqda bu üslubun vasitəçi olduğunu söyləyirlər. Müəllif mifoloji elementlərin fonunda fantastik təxəyyülünün gücü ilə yaratdığı magik reallığı gerçəklik kimi təqdim edir.

Afro-amerikan romanında rast gəlinən fəvqəltəbii elementlər, inanclar, dini motivlər heç də təsvir edilən dövrün həqiqətlərinə xələl gətirmir, əksinə faktları bədiiləşdirərək, bütöv bir etnosun tarixən aldığı zədəni, faciəvililiyi daha dürüst şəkildə açıqlayır.

Ədəbiyyat

1. Quliyev Q., (2011), XX əsr Amerikan ədəbiyyatşünaslığında aparıcı cərəyanlar, Bakı, Çarşıoğlu, 212 s.
2. Morrison T., (2011). Seçilmiş əsərləri. Ön söz və tərc. Qasımov İ.Ə., Bakı, Şərq-Qərb, 808 s.
3. Березкин Ю.Е., (2013), Африка, Миграции, Мифология, Ареалы распространения фольклорных мотивов в исторической перспективе, Санкт-Петербург, Наука, 320 с.

4. Гугнин А.А., (1998), Магический реализм в контексте литературы и искусства XX века (Феномен и некоторые пути его осмысления), Москва, ИЦ славяно-германских исследований ИСл РАН, 112с.
5. Кастанеда К., (2004), Особая реальность: Новые беседы с доном Хуаном, СПб., 307с.
6. Bell B., (2004), The Contemporary African American Novel: its folk roots and modern literary, Amherst: Univ. of Mass. Pr., 490 p.
7. Collins D., (1996), The Myth and Ritual of Ezili Freda in Hurston's Their Eyes Were Watching God, Western Folklore, Vol. 55.
8. Kasack H., (1961), Antwort und Frage, Frankfurt am Main, 1961.
9. The Book of Negro Folklore, Yd. by Hughes Langston and Arna W. Bortemps. New York, Dodd, Mead and Co., 1958, 624 p.
10. Hurston Z.N., (1995), Their eyes were watching god, Novels and Stories, N. Y, Penguin Books, 335p.
11. Magical Realism: Theory, History, Community, Ed. by L.P.Zamora, W.B.Farys, Durham: Duke University Press, 1995, 592 p.
12. Morrison T., (2008), Rootedness: the ancestor as foundation, What moves at the margin. Univ. Press of Mississippi, 64 p.
13. Chesnutt Ch.W. (2012), The conjure woman. Teddington, Echo Library, 100 p.
14. Sundquist E.J., (1994), To wake the nations: race in the making of American literature, Cambridge, Harvard Univ. Press, 1205 p.
15. https://link.springer.com/content/pdf/10.1007/978-3-322-94354-5_17.pdf